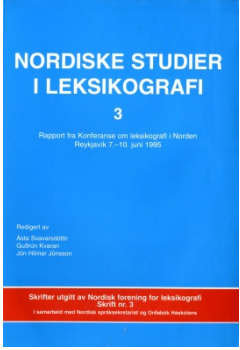

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	En historisk ordbog og dens aner	
Forfatter:	Guðrún Kvaran	
Kilde:	Nordiske Studier i Leksikografi 3, 1995, s. 175-183 Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, Reykjavík 7.-10. juni 1995	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

En historisk ordbog og dens aner

The subject of this paper is a historical dictionary being worked on at present at the Institute of Lexicography in Reykjavík, and the value of older dictionaries as sources for that work. The problems of excerpting from older material, especially from early periods where sources can be insufficient or incomplete, inevitably makes older dictionaries a prominent source for historical dictionaries, no matter how deficient or incomplete they are. An account is given of the major Icelandic dictionaries, both in manuscript and in print, from the 17th to the early 19th century.

1 Indledning

Interessen for historiske ordbøger kan spores tilbage til midten af forrige århundrede da brødrene Grimm tog fat på arbejdet med deres store ordbog, *Deutsches Wörterbuch*. Det første hæfte udkom 1852 og det første bind blev afsluttet 1854. I romantikkens ånd havde brødrene den hensigt at indsamle materiale til og redigere en ordbog som ikke kun var beregnet for de lærde men for almindelige mennesker uden sociale skel (Dücker 1987:10). En ordbog skulle ikke være et opslagsværk, men den skulle læses i sammenhæng som en almindelig bog, igen og igen, og på den måde skulle den tjene til at oplyse almenheden om folkearven, sproget. I ordbogens fortale skrev Jacob Grimm bl. a.:

warum sollte sich nicht der vater ein paar wörter ausheben und sie abends mit den knaben durchgehend zugleich ihre sprachgabe prüfen und die eigne anfrischen? die mutter würde gern zuhören. frauen, mit ihrem gesunden mutterwitz und im gedächtnis gute sprüche bewahrend, tragen oft wahre begierde ihr unverdorbenes sprachgefühl zu üben, vor die kisten und kasten zu treten, aus denen wie gefaltete leinwand lautere wörter ihnen entgegen quellen (Grimm 1854:XIII).

I fortalen redegør han også for formålet med ordbogen:

Es soll ein heiligthum der sprache gründen, ihren ganzen schatz bewahren, allen zu ihm den eingang offen halten. das niedergelegte gut wächst wie die wabe und wird ein hehres denkmal des volks, dessen vergangenheit und gegenwart in ihm sich verknüpfen (Grimm 1854:XII).

Selv om Jacob Grimms høje tanker, som kom til udtryk i fortalen, ikke alle nåede at blive realiseret, og selv om han i begyndelsen ikke havde en anelse om hvor lang tid arbejdet ville tage, havde det med det samme indflydelse på ordbogsarbejder i andre lande.

Richard Trench var en af dem som blev begejstret for dette tyske ordbogsværk. I to kendte artikler 1857 kritiserede han engelsk ordbogsarbejde, og han havde en væsentlig andel i grundlæggelsen af den ordbog som senere blev udgivet under titelen *Oxford English*

Dictionary. Trench's artikler blev publiceret af The Philological Society under titelen *On Some Deficiencies in Our English Dictionaries* (Landau 1989:67).

Interessen spredte sig også til Norden. Omkring 1900 startede Verner Dahlerup arbejdet med *Ordbog over det danske sprog* under indflydelse fra de førnævnte ordbøger, og *Svenska Akademiens ordbok* var man gået i gang med lidt før. Man lagde vægt på at se nutidssproget i historisk perspektiv og basere alle oplysninger på autentiske belæg.

2 En historisk ordbog på Island

På Island gjorde interessen sig også gældende. Her begyndte man at arbejde på en historisk ordbog i 1917 og fortsatte indtil 1928, da der blev lukket for de bevillinger som der blev givet til projektet. Her gik man igen igang omkring 1944, og *Orðabók Háskólans* fejrede i fjor sit 50 års jubilæum. Man kan sige at de ordbøger jeg allerede har nævnt er vores ordbogs aner, men det er først og fremmest dens islandske aner som jeg vil beskæftige mig med i det følgende.

Som allerede er fremkommet er hensigten med en historisk ordbog at give så udførlig fremstilling som muligt af et sprog i den periode vedkommende ordbog skal dække — for Universitetets ordbogs vedkommende perioden fra 1540 til nutiden. For at opnå dette må der indsamles materiale fra alle periodens vigtigste kilder, således at samlingen indeholder et materiale som er tilstrækkeligt til at man kan følge ordforrådets udvikling og de enkelte ords eventuelle betydningsændringer. Ved ordforrådets udvikling forstås, at nye ord bliver til, både låneord og nydannelser, medens andre ord bliver forældet og forsvinder ud af sproget. Betydningsudviklingen af enkelte ord skulle fremgå af en historisk ordbogs materialesamling, hvor man kan finde det samme ord i forskellig kontekst fra forskellige tider. I visse tilfælde vil det fremgå af disse belæg at ordets betydning ikke altid er den samme, den kan skifte således, at en gammel betydning går af brug og en ny afløser den. Fremstillingen af materialet skal være deskriptiv, den skal vise ordforrådets historiske udvikling på en objektiv måde, ikke være normativ ved at udtrykke en positiv eller negativ vurdering. Jo større og bedre det indsamlede materiale er desto holdbarere skulle de oplysninger være som man kan uddrage af det.

Orðabók Háskólans begynder sin excerpering ved året 1540, det år den første bevarede trykte islandske bog udkom, Oddur Gottskálkssons oversættelse af det Ny testamente, som blev trykt i Roskilde. Island fik sit første trykkeri allerede i 1530-årene, men indtil 1770-årene var der kun ét trykkeri i landet, som ejedes det meste af tiden af individuelle biskopper, og som følge heraf blev der nærmest kun trykt kirkelig litteratur i denne periode. Denne litteratur var i mange tilfælde oversat fra dansk eller tysk og dens ordforråd og stil var ofte i høj grad påvirket af forlæggene. Såvel denne omstændighed som disse teksters forholdsvis begrænsede emneomfang gør at teksterne kun kan give et begrænset billede af det levende sprog.

Hele ordforrådet kan derfor aldrig excerperes fra trykte tekster, hverken enkeltord eller ordforbindelser. Man må supplere med materiale fra andre kilder. En meget omfattende litteratur fra 1500-, 1600- og 1700-tallet er overleveret i håndskrifter. En del af disse tekster er kommet på tryk senere — især i dette århundrede — og er stort set blevet excerperet for *Ordbogen*. En overvejende del er imidlertid uudgivet og må derfor excerperes fra håndskrifterne (eller i senere tid normalt håndskriftfotografier). En vis excerpering af dette

materiale har fundet sted. Det drejer sig f.eks. om digtsamlinger, brevbøger og visse oversatte verdslige værker. Denne excerpering kunne udvides, også når det gælder utrykt materiale fra de sidste århundreder, f.eks. privatbreve og dagbøger. Sådanne kilder kan udvide vores kendskab til det ordforråd der var knyttet til folks daglige liv og arbejde.

Andre kilder, som vi kan søge til, er ordbøger og ordsamlinger som kan supplere vores viden om det ældre ordforråd. Disse samlinger bygger ikke kun på trykte og utrykte skrevne kilder. De meddeler også ordforråd som hørte til forfatternes talte sprog men ikke viser sig i deres samtids trykte bøger. I visse fald er sådanne ord heller ikke fundet i senere trykte bøger, men er blevet noteret i de sidste årtier gennem Ordbogens indsamling fra talesproget. Jeg har tidligere på en tilsvarende konference fortalt om, hvordan Ordbogen har draget nytte af den almene sproglige interesse og indsamlet værdifuldt materiale fra talesproget. Mit foredrag denne gang vil handle om ældre ordbøger og ordsamlinger, såvel trykte som håndskrevne, og deres betydning ved indsamling af materiale til en historisk ordbog. For en leksikograf, som arbejder på en historisk ordbog, er det meget vigtigt at kende kontinuiteten i leksikografien og forstå hvorledes det ene ordbogsværk bygger på det andet fra de ældste ordbøger og op til nutiden.

3 Det 17. århundrede

3.1 Specimen lexicis runici

Fra 1600-tallet er der bevaret tre islandske ordsamlinger, to trykte og én i manuskript. Den ene af de udgivne samlinger var udarbejdet af præsten Magnús Ólafsson på Laufás. Efter hans død lod Ole Worm samlingen trykke i København 1650 under titelen *Specimen lexicis runici*, og forinden havde han ansat en ung islænding, Guðmundur Andrésón, til at gennemgå håndskriftet. Det vides at Guðmundur foretog en vis supplerings af materialet og der er også tilføjelser fra andre samtidige, både islandske og danske.

Der er foretaget en grundig undersøgelse af hvilke kilder samlingen er baseret på. Det drejer sig om nogle islændingesagaer, kongesagaer, eddaerne og gamle lovtekster. Imidlertid forekommer også ord, talemåder og ordsprog som det ikke lykkedes at finde i disse gamle kilder, og her er der sandsynligvis tale om levende sprog på 1600-tallet som er en gevinst for en historisk ordbog (Faulkes 1964). *Specimen* giver ikke noget større tilskud til vores ordbogs eksempelsamlinger, idet det først og fremmest skulle dække det gamle sprog og deres kilder derfor hovedsagelig fra før 1540. Excerpteringen for ordbogen gav dog godt 200 ord som ikke forekom i de middelalderlige tekster som *Specimen* for det meste byggede på. I 130 tilfælde drejede det sig om Ordbogens ældste belæg. Blandt dem er der 11 verber og af dem er der 8 som har været almindelige i sproget til den dag i dag. 34 er adjektiver, langt de fleste sammensatte af substantiv + adjektiv eller to adjektiver; kun 5 er usammensatte, hvoraf 4 stadig er almindelige i sproget. Af substantiverne er der 30 usammensatte; nogle af dem er kendt fra andre middelaldertekster end dem der *Specimen* byggede på, men i de fleste tilfælde er belæggene i *Specimen* Ordbogens ældste, og adskillige af dem er hapax-legomena i Ordbogens samling.

3.2 Lexicon Islandicum

Guðmundur Andrússon arbejdede selv på en islandsk ordsamling, men han døde (1654) inden den var trykkefærdig. Den udkom i København 1683 på professor P. H. Resens initiativ under titelen *Lexicon Islandicum*. Resen har ikke haft tilstrækkelig kendskab til det islandske sprog og tilsyneladende har han heller ikke haft nogen kvalificeret medhjælper. Bogen vrimler med trykfejl, og den har længe fået dårligt omdømme. F.eks. Rasmus Kristian Rask erklærede den for ubrugelig (1811:XXXVIII), og sådanne vurderinger har bevirket at den gennem tiderne nærmest forblev upåagtet af forskere. Leksikografer har dog i de senere årtier gjort sig klart at *Lexicon Islandicum* indeholder mange ord fra 1600-tallets talesprog, hvoraf en del ikke dukker op i samtidens trykte skrifter. Herfra har Ordbogen i mange tilfælde sine ældste belæg på ord og ordforbindelser som får støtte af yngre skriftlige kilder, i nogle tilfælde fra de sidste årtiers talesprog og i andre tilfælde viser de sig at have paralleler i nabosprogene. Alt dette kan man tydeligt se eksempler på i Ásgeir Blöndal Magnússons etymologiske ordbog, *Íslensk orðsifjabók*, som blev udgivet af Orðabók Háskólans 1989.

Guðmundur Andrússon angiver kilderne til sine talesprogseksempler kun generelt ved at sige at sådan og sådan siger folk (aiunt, vocant, ait plebs) (Gunnlaugur Ingólfsson 1993:45). Iøvrigt er *Lexicon Islandicum*s ordforråd for størstedelens vedkommende hentet fra middelalderlitteraturen.

Lexicon Islandicum — med rettelser der delvis er hentet i et håndskrift der ikke er baseret på den trykte udgave — foreligger nu i maskinlæsbar form hos Orðabók Háskólans, således at dens indhold let kan sammenholdes med andet ordbogsmateriale. Den bliver snart udgivet i instituttets ordbogsserie, *Orðfræðirit fyrri alda*.

3.3 Guðmundur Ólafsson

Fra 1600-tallet foreligger der en anden, ret stor, islandsk ordsamling med latinske forklaringer i et håndskrift i Kungliga biblioteket i Stockholm. Forfatteren er Guðmundur Ólafsson som fra 1681 til sin død i 1695 arbejdede for Antikvitetskollegiet i Sverige. En del af dette ordbogsarbejde er gået tabt, men ialt er der bevaret 16 bind, til dels i udkast og til dels i renskrift. Størstedelen af udkastet er bevaret — der mangler kun bogstaverne *e*, *g*, *p* og *r*, men af renskriften, som er på 7000 sider, er der kun bevaret den sidste del af bogstavet *b*, bogstaverne *c*, *d* og *e* og bogstavet *s*.

Tilsyneladende har forfatteren sat sig for at omfatte hele ordforrådet, og han gik meget langt med hensyn til at anføre lange rækker præfigerede og sammensatte ord. Han bruger 1200 sider på at opremse ord med præfikset *sí-* i betydningen 'altid', som f.eks. *sígóður*, *síplokkaður*, *síráðandi*, *síprúður*, *síráðalaus*, *síraður*, *síraulandi*, *síróandi*, *sísjóðandi*, *sísjúklegur*, og 842 sider med ord med præfikset *all-* i betydningen 'ret, temmelig', f.eks. *alldjúpur*, *alldökkur*, *allfagur*, *allgóður*, *allgrettur*, *allvondur*.

Sammensatte ord er karakteriserende for bogen, f.eks. har 40 ord *brúðar-* 'brude-' som første sammensætningsled, hvoraf Ordbogen kun har belæg på ca. halvdelen fra andre excerperede kilder. Blandt disse ord er *brúðarbekkur*, *brúðardans*, *brúðardiktur*, *brúðardragt*, *brúðarhár*, *brúðarhrós*, *brúðarhús*, *brúðarkyrtil*, *brúðarnafn*, *brúðarstóll* og *brúðarsæng*. Alle disse ord er gennemsigtige og let forståelige, således at de nok ikke alle ville blive optaget i en moderne historisk ordbog, men i betragtning af eksemplernes alder er det klart at forekomsten af flere af dem er af kulturhistorisk interesse, idet den hjælper til at kaste

lys over tidligere generationers sæder og skikke. Om mange af de sammensatte ord gælder at man kan tvivle på at de nogensinde har tilhørt almindelig sprogbrug, og det samme gælder en del suffigerede ord som det nok ikke er usandsynligt at Guðmundur selv har lavet under sit arbejde. Som eksempler kan man tage det store antal nomina actionis dannet af de fleste verber med afledningsendelsen *-an* (eller *-un*). Blandt sådanne ord kan man nævne *bröltan* af *brölta* 'sprælle, fægte', *brúan* af *brúa* 'bygge bro', *bruggan* (ved siden af *bruggun*) af *brugga* 'brygge', *brunan* af *bruna* 'bruse frem', *bryðjan* af *bryðja* 'knase mellem tænderne' og så videre.

En undersøgelse af dette store ordbogsmanuskript har dog vist at til trods for visse skavanker indeholder det et værdifuldt supplement til andre kilder til islandsk ordforråd på 1600-tallet og viser i mange tilfælde det første belæg på et stort antal ord som er velkendte fra yngre kilder.

Guðmundur Ólafssons store samling har aldrig været anvendt ved senere leksikografiske arbejder, men nu er man på Ordbogen i gang med intasteringen af dette værk, således at det i maskinlæsbar form lettere kan sammenlignes med andre kilder. Alle disse ordbogsværker fra 1600-tallet er det nødvendigt for Ordbogen at benytte for at udfylde huller med hensyn til de oplysninger andre sprogkilder fra denne periode kan give om det almindelige ordforråd.

4 Det 18. århundrede

4.1 Jón Ólafsson úr Grunnavík

Det ene af to hovedværker inden for islandsk leksikografi på 1700-tallet er den ordbog som Jón Ólafsson fra Grunnavík anlagde gennem næsten et halvt århundrede og samlede materiale til, medens han, det meste af tiden, syslede med mange andre projekter i den arnamagnæanske samling i København, hvor hans værk i 9 store foliobind foruden et stort antal sedler er bevaret og forventes her til landet i nær fremtid. De fleste af hans oversættelser og forklaringer er på latin, men i visse tilfælde på dansk eller islandsk. Professor Jón Helgason, som i sin disputats om Jón Ólafsson beskrev dette arbejde, skrev at når man gik i gang med at udarbejde den store ordbog som viste det islandske sprogs udvikling gennem århundrederne, ville det være nødvendigt at gennemgå Jón Ólafssons ordbog på en omhyggelig måde og sammenligne andre kilder med dens oplysninger; uden tvivl ville det vise sig at den indeholdt mange ord som man ikke havde ældre belæg på og at det i yderst mange tilfælde blev nødvendigt at henvise til dette upublicerede arbejde (Jón Helgason 1926:121).

Det har Jón Helgason haft ret i. På grundlag af fotografier af hele ordbogen — bortset fra de senere tilføjede sedler — blev den for nogle årtier siden excerperet af Ordbogens chef, Jakob Benediktsson (1994), og materialet har vist sig at være en yderst betydningsfuld kilde til islandsk sprog på 1700-tallet, som man bl. a. kan se af Ásgeir Blöndal Magnússons førnævnte etymologiske ordbog. I Jón Ólafssons ordbog finder vi ikke kun ord som han har hentet fra ældre og yngre skriftlige kilder, men også fra 1700-tallets talte sprog, ordforbindelser og ordsprog, således at vi ingen steder har en lige udførlig kilde til dagligsproget i denne periode. Dette materiale har i et vist omfang været brugt af leksikografer og andre forskere som har beskæftiget sig med historiske undersøgelser af islandsk sprog og litteratur. For nylig blev opslagsordene indtastet og de viste sig at være opimod 48 000. Denne ordliste bliver i nær fremtid koplet til Ordbogens øvrige maskinelt tilgængelige materiale.

4.2 Nucleus latinitatis

De leksikografiske arbejder fra tidligere århundreder, som jeg indtil nu har omtalt, har det til fælles at de indeholder islandske opslagsord med latinske oversættelser og forklaringer. Året 1738 udkom der på den anden side en latinsk-islandsk ordbog, *Nucleus latinitatis*, af biskop Jón Árnason på Skálholt. Fire år tidligere havde Jón Árnason udgivet en mindre ordsamling, *Lexidion Latino-Islandicum Grammaticale*, som skulle tjene en elementær tilegnelse af latinsk ordforråd. Begge disse ordbøger blev excerperet for Ordbogen, og det gav ca. 10 000 ordbogssedler. En senere sammenligning har vist at denne excerpering burde have været endnu mere omfattende.

Forbilledet for Jón Árnasons *Nucleus latinitatis* var en bog med samme titel, forfattet af Hans Gram, senere professor og rektor ved Københavns Universitet. Det nøjagtige årstal for førsteudgaven af Grams *Nucleus* har hidtil været ukendt, idet intet eksemplar af den vides at være bevaret, men af biskop Jón Árnasons brev til kongen 1732 fremgår det at han da har været i færd med at oversætte en *Nucleus latinitatis* som var udgivet 1712 i København, og det er formodentlig årstallet for førsteudgaven, idet andenudgave udkom 1722. Efter den latinsk-danske tekst følger der en dansk ordliste med henvisning til side og linje hvor disse ord fremkommer i ordbogsteksten.

Et hovedkendemærke ved Jón Árnasons *Nucleus* er hvor mange islandske oversættelser han ofte giver af et enkelt latinsk opslagsord. Han bestræber sig på i sine oversættelser at dække de latinske ords betydning ikke bare i guldalder- og sølvalderlatin men også i sin samtids humanistlatin. Som eksempel på Jón Árnasons rige islandske ordforråd i oversættelserne kan det nævnes at som oversættelser af *vulpus* 'ræv' anfører han ni islandske ord, som med én undtagelse er velkendte i islandsk nutidssprog.

Ordbogens islandske ordforråd består af 18 888 ord, når man har udeladt pronomener, de mest almindelige adverbier, konjunktioner og præpositioner. Når man undersøger dette ordforråd viser det sig at omfatte adskillige ord som ikke er dukket op i excerperede tekster. Nogle af disse ord har Jón Árnason sikkert dannet for at nå det latinske ords betydning. Ofte anfører han fremmede ord i den forklarende tekst, men sådanne ord markerer han ved kursivering. Seddelsamlingen indeholder ca. 1100 hapax-legomena fra *Nucleus latinitatis*, næsten udelukkende sammensatte ord. Kun 38 ord kan regnes for usammensatte.

Nomina agentis med endelsen *-ari* føjet til en verbalstamme er almindelige. Med sådanne ord oversætter Jón Árnason som regel latinske ord med endelserne *-arius* og *-tor*. Disse nomina agentis angiver som regel en persons natur eller hverv. *Nucleus* viste sig at indeholde ca. 350 sådanne ord, og heraf er der 114 hapax-legomena i Ordbogens seddelsamling.

Nomina actionis med endelsen *-ing* danner en anden stor gruppe i *Nucleus latinitatis*, ialt på godt 500 ord; i 150 tilfælde er der tale om Ordbogens ældste eksempler ifølge den maskinlæsbare liste over alle opslagsord i det seddelmateriale der er baseret på excerpering af sammenhængende tekster. De mest almindelige suffixer i de af Jón Árnason oversatte nomina actionis er *-io* og *-tio*.

I betragtning af *Nucleus*' værdi som leksikografisk kilde blev den genudgivet i *Orðfræðirit fyrri alda* sidste år. Efter optrykket af den gamle udgave blev der trykt en liste over de islandske ord som bruges i oversættelserne (Jón Árnason 1994).

Det skal her præciseres at udgivelsen af Ordbogens serie, *Orðfræðirit fyrri alda*, tjener et dobbelt formål, dels at gøre gamle og sjældne leksikografiske arbejder tilgængelige i trykt

form for interesserede, dels at gøre dem og de islandske ordlister, som er udarbejdet på grundlag af dem, tilgængelige for leksikografer og andre såvel i trykt som maskinlæsbar form.

4.3 Ordlistor i håndskrifter

Jón Árnason var en meget arbejdsom mand og han har bl.a. efterladt sig mange utrykte skrifter om forskelligartede emner. Et af disse skrifter er en islandsk-latinsk ordbog. Håndskriftet, der dateres til ca. 1740, er på 196 sider og uden større defekter; det mangler dog bogstaverne *h* og *i(j)*. Dette arbejde har sandsynligvis oprindeligt været tænkt som en ordliste, svarende til den danske ordliste i Grams *Nucleus*. Denne plan har Jón Árnason tilsyneladende opgivet og i stedet tænkt sig at udgive en selvstændig islandsk-latinsk ordbog. Der findes en noget afvigende version af dette værk i et andet håndskrift fra 1700-tallet med kun én mindre lakune, Gl. kgl. Saml. 2394 4to (nu i Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi). Det sidstnævnte håndskrift indeholder et noget større ordforråd end Jón Árnasons egenhændige manuskript. Sammenligner man disse to håndskrifter med den islandske ordliste som er baseret på den islandske udgave af *Nucleus* og trykt med Ordbogens udgave af den, viser det sig at håndskrifterne indeholder en del ord som ikke findes i den trykte ordbog, således at de har en selvstændig værdi som kilder til islandsk ordforråd på 1700-tallet (Guðrún Kvaran 1994: XIV–XVI). Disse håndskrifter burde derfor gøres til genstand for en nærmere undersøgelse og deres tekster gøres maskinelt tilgængelige for at lette arbejdet med dem.

Der findes nogle andre håndskrevne ordlister fra 1700-tallet. Kun fire små samlinger er blevet udgivet af Jón Helgason i Bibliotheca Arnarnagæna XX (Jón Helgason 1960). Den femte ordliste, som Jón Helgason udgav der, er en samling som er udarbejdet af Rasmus Rask på Island; dette er en liste over udtryk hvis brug ifølge Rasks mening var dialektal.

Orðabók Háskólans har gennem årene excerperet en del uudgivne ordlister, medens andre ikke endnu er blevet benyttet, men de kan sikkert også give ny viden, bl.a. om udtryk fra talesproget, som det ikke er sikkert at man kan finde i andre skrevne kilder. Der kan ikke her gøres nærmere rede for disse ordlister, men erfaringen viser at de udfylder huller med hensyn til kendskabet til islandsk ordforråd på 1700-tallet (Guðrún Kvaran 1988).

Mod slutningen af 1700-tallet voksede islandsk bogudgivelse væsentlig i oplysningens ånd. Man udgav mange slags belærende skrifter som var beregnet til almenhedens åndelige udvikling og oplysning. Dermed bliver det ordforråd der foreligger i trykte bøger betydeligt bredere.

4.4 Lexicon Islandico-Latino-Danicum

Dette øgede ordforråd viser sig også i det sidste leksikografiske arbejde jeg her vil omtale. Det blev udarbejdet sidst på 1700-tallet af præsten Björn Halldórsson på Sauðlauksdalur på Vestfjordene. Fra Björn Halldórssons side var dette en islandsk-latinsk ordbog, men Björn døde inden den blev udgivet, og da Rask forberedte den til trykken forøgede han den med danske oversættelser. Den udkom i København i 1814 og blev genudgivet i *Orðfræðirit fyrri alda* for tre år siden (Björn Halldórsson 1992). Den maskinelt læsbare tekst gør det lettere at sammenligne dens ordforråd med det ordforråd som er indsamlet fra excerperede bøger. Den sammenligning giver til resultat at Björn Halldórssons ordbog har 2063 ord som ikke

er blevet excerperet fra sammenhængende tekster. Af disse 2063 ord kunne man finde 828 i ældre ordbøger og ordlister, trykte og utrykte, medens der ikke fandtes andre kilder til 1235 ord. Mange af disse ord er komposita, nogle af dem flersammensatte, og mange adjektiver med det privative præfiks *ó-* var iøjnefaldende. Det er imidlertid klart at denne ordbog, ligesom de ordbøger jeg har nævnt i det foregående, er uundværlig ved udarbejdelsen af en historisk ordbog over det islandske sprog. Desuden har Björn Halldórsson spillet en historisk rolle ved at være en vigtig kilde til flere af de ordbøger der er udgivet i dette århundrede.

5 Afslutning

Jeg har her givet en kort oversigt over nogle af de vigtigste leksikografiske arbejder på 1600- og 1700-tallet. Jeg har lagt vægt på disse værkers store betydning for indsamlingen af materiale til en historisk ordbog, idet de udgør meget vigtige supplementter til de oplysninger om tidligere århundreders ordforråd som vi kan nå frem til ved udelukkende at excerperer sammenhængende tekster. Ganske vist giver kun få af disse gamle ordbøger belæg på de enkelte ord i en kontekst, men hver for sig er disse ordbøger og ordlister kilder til islandsk ordforråd og de skal betragtes og benyttes som sådanne.

Bibliografi

- Ásgeir Blöndal Magnússon 1989: *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Björn Halldórsson 1992: *Orðabók. Íslensk-latesk-dönsk*. Eftir handriti í Stofnun Árna Magnússonar í Kaupmannahöfn. Ný útgáfa. Jón Aðalsteinn Jónsson sá um útgáfuna. Orðfræðirit fyrri alda II. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Dücker, Joachim [Hrsgb.] 1987: *Das Grimmsche Wörterbuch. Untersuchungen zur lexicographischen Methodologie*. Leipzig: S. Hirzel Verlag.
- Grimm, Jacob und Wilhelm Grimm 1854: *Deutsches Wörterbuch*. Erster Band. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Faulkes, Anthony 1964: The Sources of Specimen Lexici Runici. I: *Lingua Islandica – Íslenzk tunga*. Tímarit um íslenzka og almenna málfraði 5, 30–138.
- Guðrún Kvaran 1988: Sérsöfn Orðabókar Háskólans. I: *Orð og tunga* 1, 151–164.
- Guðrún Kvaran 1994: Inngangur. I: Jón Árnason. *Nucleus latinitatis*. Ný útgáfa. Reykjavík: Orðabók Háskólans, ix–xxix.
- Gunnlaugur Ingólfsson 1993: Um orðabók Guðmundar Andréssonar. I: *OrðAForði heyjaður Guðrúnu Kvaran 21. júlí 1993*, 45–47.
- Jakob Benediktsson 1994: Glíman við orðabók Jóns Ólafssonar. I: *Hræringur úr ritum Grunnavíkur-Jóns*. Erindi flutt á málþingi um Jón Ólafsson úr Grunnavík laugardaginn 16. apríl 1994, 19–22.
- Jón Árnason 1994: *Nucleus latinitatis*. Ný útgáfa. Guðrún Kvaran og Friðrik Magnússon sáu um útgáfuna. Orðfræðirit fyrri alda III. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Jón Helgason 1960: Fem islandske ordsamlinger fra 18. og 19. århundrede. I: *Bibliotheca Arnarnagana XX, Opuscula I*, 271–299.
- Jón Helgason 1926: *Jón Ólafsson frá Grunnavík*. Safn Fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga V. Kaupmannahöfn: Prentað hjá S. L. Möller

Landau, Sidney I 1989: *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge/New York/etc.: Cambridge University Press.

Rask, Rasmus Kristian 1811: *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog*. Kjøbenhavn: Trykt paa Hofboghandler Schubothes Forlag hos J. R. Thiele.